

S Z E M L E**Kertész, András – Rákosi, Csilla, Data and Evidence in Linguistics
(A Plausible Argumentation Model)**

[Adatok és evidencia a nyelvészetben (Egy plauzibilis argumentációs modell)]

Cambridge University Press, Cambridge, 2012. 297 lap

A magyar nyelvtudomány öröme 2012 tavaszán jelentős monográfia jelent meg a tudományos könyvkiadás nemzetközi piacán a Cambridge-i Egyetemi Könyvkiadó gondozásában: KERTÉSZ ANDRÁS és RÁKOSI CSILLA könyve a napjainkban erőteljesen fejlődő empirikus nyelvészeti kutatások tárgyát képező adatok és evidencia természetéről, tanulmányozásának módszeréről, az ilyen irányú vizsgálatok megbízhatóságának kritérium-rendszeréről.

Szakkönyvükben a szerzők részletes argumentáció tárgyává teszik a modernkori nyelvtudomány különféle elméleti modelljeinek keretében végzett vizsgálatok és az általuk nyert, illetve nyerhető eredmények validitását, nem csupán a vizsgálati folyamat mechanizmusának megítélését, a vele kapcsolatban (például a generativista modellek keretei között) megfogalmazott adekvátsági követelményeket illetően, hanem már az adatvételezés fázisát illetően is. Érvelésük kulcsfontosságú alappilléret ugyanis az képezi, hogy a különféle elméleti modellek keretében végzett vizsgálatok számára nem egyértelműen, egységesen meghatározott az adat mibenlétének fogalma, relevanciája, s ennél fogva a ráépülő nyelvészeti evidencia fogalma sem lehet az. Nem világosan körülhatárolt a mintavétel reprezentativitása, hiszen – a szerzők megállapítása szerint – maga az adatvételezés, az „adatság” fogalma, az adatok feldolgozásának kritériumrendszere is erősen modellfüggő. A 20. század nyelvelméleteinek jelentős hányadában jellemző vonás volt az, hogy egy adott nyelvelméleti kerethez keresték az adott modellt megfogalmazó kulcsfontosságú szerzők a releváns adatok halmazát, az adatok körét saját modelljük koncepciójának megfelelően szűrték, relevanciájukat annak megfelelően, ahhoz illesztve ítélték meg, de mindezt természetesen nem bevallottan tették. Ennek folyamánként a különféle modellek által feltárt eredmények ugyan jelentősek lehetnek, de természetük körülhatárolása, validitásuk foka, maga a vizsgálat mélysége és komplexitása rendkívül variábilis, sokrétűen értelmezett és értelmezhető volt. Emiatt az úgynevezett empirikus (alapú) nyelvészet talán legfontosabb feladata az, hogy egységesítse, definiálja az „adatság” fogalmát és körét, kiküszöbölve az adatfelvétel mechanizmusából a szubjektivitás valamennyi tényezőjét.

KERTÉSZ ANDRÁS és RÁKOSI CSILLA monográfiájukban egy olyan metalingvisztikai kutatási programot vázolnak fel, amely a plauzibilis argumentáció folyamatát mutatja be az adatszerűség és a ráépülő nyelvi evidencia státusának megítélésével kapcsolatban. A monográfia első részében áttekintő vizsgálattal bírálat tárgyává teszik a különféle nyelvelméleti modellek vizsgálati mechanizmusainak realitását és validitását, rámutatva arra, hogy összefüggés van az adatok és evidencia tényei és az azokat feldolgozó elméleti keretek argumentációs rendszere között. A nyelvi adatok és tények szemléletének áttekintése során tárgyalásukban prioritást élvez az introspektív adatfeldolgozást nyújtó generativizmus bírálat, mely a nyelvi tények validitását csakis intuitív alapon ítéli meg. Ez szoros összefüggésben áll Chomskynak és követőinek a kompetenciáról, az ún. bel-

ső nyelvről vallott nézeteivel, mely mindig is prioritást élvezett a performancia körébe tartozó használati bázisú adatok és tények tárgyalásával szemben. Megítélésem szerint azonban KERTÉSZ és RAKOSI kritikája éppúgy vonatkozik a standard generatív nyelvreírás napjainkban talán legerősebb kihívójának tartható kognitív alapú nyelvszemlélet számos modelljére is, különösen a kognitív nyelvészet kialakulásának kezdeti fázisában. Sajnálatos, hogy a monográfia nem veti össze kritikailag a generativizmust és a kognitivisták nyelvszemléletét valló különféle modellek adatfelfogását. Megtehetné volna ezt a releváns elméleti modellváltozatok belső keretei között is. Gondoljunk csak arra, hogyan viszonyul a klasszikus chomskyánus szemlélet a kognitív és az annak kereteiből kinövő konstrukciós nyelvtanokhoz, a két, vagy három trendet együttesen is képviselő RAY JACKENDOFF munkásságában, vagy JAMES PUSTEJOVSKY generativista alapú lexikális szemantikájában.

Áttekintésükben a jelen monográfia szerzői rámutatnak arra, hogy a nyelvészeti adatfelfogás klasszikus, standard, alapvetően intuitív alapokra helyezett változatával szemben egyre inkább meghatározóvá vált a 20. század második felétől markánsan fejlődő empirikus nyelvészet. A 90-es évektől kezdve egyre inkább teret nyerő ún. konnekcionalista elméleti modellek példagenerálásainak, majd közvetlen nyomukban az optimalitáselméletnek alapvető célja volt, hogy alternatívát nyújtsanak a klasszikus, intuitív alapú példaelemzésre épülő elméleti modellekkel szemben. Az előbbi elmélet sikereinek hanyatlását az okozhatta/okozhatja, hogy bár a konnekcionalista modellek kimutatott módon alkalmasak a tanulási folyamat modellálására és valószínűsítésére, ugyanakkor holisztikusságuk eddig nem volt alátámasztható nyelvi tényekkel. Például kereteik között nem sikerült modellálni a nyelvi változások lehetséges irányvonalait. Hathatósabb alternatívát képezett és képez ma is az egyre nagyobb lexikai adatbázisok fejlesztésére támaszkodó korpusznyelvészet. Ezt maguk a diszciplínát művelő nyelvészek is sokáig csupán elemzési módszernek tartották semmint modellnek, napjainkban azonban a tudományterület részdiszciplináris státusát gyakorlatilag már senki sem tagadja. Kérdés azonban, hogy milyen mértékben tarthatók a korpuszokból kinyerhető adatok validnak az egész nyelvre vonatkozóan, milyen szerepet játszik ebben volumenük tényezője. Míg a magyar nyelvre vonatkozóan a korpusznyelvéssz ma csupán egy nagy volumenű korpuszt alkalmazhat, a Magyar Nemzeti Szövegtárat, addig az angol nyelvet kutatók rendelkezésére tucatnyi, különféle volument felvonultató korpusz áll. Napjaink korpusznyelvészeti kutatásának egyik központi témája a korpuszból nyerhető adatok reprezentativitásának és validitásának vizsgálata. Igen ritka az olyan kutatás, amely akár csak statisztikai szempontból összevetné egy adott nyelvi jelenséget illetően a különféle korpuszokból nyert adatokat. A nyelvi változások nyomán követésének vizsgálatában pedig elengedhetetlenül szükségesnek mutatkozik egy adott nyelv regionális változatait tároló komplex elemzés. Ilyen skópuszú kutatások végzéséhez azonban megítélésem alapján csupán az angol nyelvre vonatkozóan állnak jelenleg rendelkezésre eszközök. SCHÜTZE (2009) nyomán szerzőink felvetik az Internet alapú korpuszelemzés reprezentativitásának kérdését (18), mely vizsgálati forrás lehetőséget adna a korpuszvizsgálat és az intuíció összevetésére, együttes, komplex analízis végrehajtására. Ismereteim szerint viszont jelenleg még gyerekcipőben jár az Internet által reprezentált szöveg és regisztertípusok megbízható, statisztikailag is feldolgozott azonosítása, mely tényező napjainkban még gátja az adatok komplex, reprezentatív és valid elemezhetőségének. Tárgyalásukban a szerzők ezzel a kérdéssel kevésbé foglalkoznak. Sőt, azzal a korpusznyelvészeti valósággal sem, hogy – még az angol nyelvet érintően is – a kor-

puszok hangsúlyozott mértékben az írott nyelvezetet jelenítik meg, a beszélt nyelvezet korpuszba vétele igen csekély, általában mintegy 10 százalékos mértékű, még a legismertebb korpuszok esetében is. A tisztán beszélt nyelvi korpuszok aránya pedig még ennél is alacsonyabb. Megítélésem szerint már csak emiatt is elengedhetetlen a mai empirikus nyelvészetben a korpuszadatokra és a beszélői intuícióra épülő, együttesen, egymás kontrollját biztosító, szimultán mintavétel.

A könyv 5. fejezetében a szerzők kiemelik az adatértékelés két alapvető tényezője, a grammatikalitás és az elfogadhatóság egymáshoz való viszonyát. Helyesen mutatnak rá a két fogalom empirikus státusának eltérő voltára, ugyanakkor sokszor maguk is – hibásan – szinonimaként kezelik őket a műben. A fejezetben hangsúlyosan tárgyalják két kulcsfontosságú szerző, LEHMANN (2004) és GEERAERTS (2006) nézeteit az adatgyűjtés függetlenségéről. Előző megítélése szerint még napjaink empirikus alapú nyelvelméletét is az elméletfüggő adatminta-vétel jellemzi. Utóbbi kiemeli ennek elfogadhatatlanságát, hangsúlyozva az elmélet-független empirikus adatgyűjtés szükségességét. A jelen ismertetés tárgyát képező monográfia szerzői vizsgálatuk kiindulópontjának tartják ezeket a megállapításokat. Bírálják az olyan szerzők nézeteit, akik a nyelvi adat és evidencia fogalmát egybemosva a két terminust szinonimaként használják (36). A monográfiájukban bemutatott ún. p-modell épp ezek szétválasztására irányul, körvonalazva ugyanakkor a fogalmak skópuszát illető összefüggéseket. Hangsúlyozzák, hogy a valid adatvételeből adódó evidenciának a nyelvre vonatkozó valid megállapításokat kell feltárnia, hogy ezáltal tesztelhetőek legyenek egy adott elméleti keretben megfogalmazott hipotézisek (41).

Elméletüket, a p-modell, a monográfia második egységében (47–163) öt fejezetben (7–11.) fogalmazzák meg. A p-modell a plauzibilitásra épülő argumentációs metaelméleti modell, mely autonóm, kellő mértékben szofisztikált, rendszerező, és átfogó (48). Meg kell ragadnia a nyelvi adatok és tények bizonytalansági tényezőit, fel kell tárnia változatosságuk természetét. A plauzibilis érvelés az inferenciális tevékenység szisztematikus megvalósítását jelenti plauzibilis kérdésfelvetés, állítások megfogalmazása a vizsgálat tárgyára vonatkozó releváns tényezők komplex számbavételével, majd pedig a rájuk vonatkozó plauzibilis okfejtés és argumentáció lefolytatása révén. A vizsgálati folyamat lényegét az képezi, hogy a tárgyára vonatkozó megfogalmazott hipotéziseket a kutató nem tartja kiindulóponti igazságoknak, hanem szem előtt tartja nagyfokú forrásfüggőségüket és fokozatosságukat (56). Ezt követően plauzibilis inferenciák alapján juthatunk el a plauzibilisnek tartható konklúziók levonásához, alapvetően szemantikai természetű viszonyokra támaszkodva. A plauzibilis kijelentések az igazság feltárására irányuló részleges tényezőket fogalmazzák meg. Megbízhatóságuk mértékét erősen befolyásolják forrásukat illető tényezők. A plauzibilitás skaláris és poláris természetű. Az érvelés folyamatának jellemzését követően a szerzők plauzibilitás alapú paraméterek szerint minősítik a pszicholingvisztikai kísérletezés eredményeinek megalapozottságát. Példaelemzésekkel demonstrálják az inferenciális tevékenység folyamatát. A példák validitásának megítélhetősége szempontjából azonban nem tartom szerencsésnek, hogy elemzéseikben mondat, nem pedig diskurzus státusú példákat tárgyalnak. Statisztikai függvények olvashatók a példamondatok helyességének valószínűsítésére, az viszont nem ítéhető meg világosan a bemutatásból, hogy azok milyen módon korrelálhatnak a nyelvi adatokkal.

A 10. fejezetben a szerzők tárgyalják az információ alul- és felüldetermináltságának kérdését, valamint a plauzibilis argumentáció globális értelemben vett ciklikus és prizmatikus

természetét. A ciklikusságot az információ újraértékelése jelenti. Ez arra utal, hogy „a plauzibilis argumentáció folyamata alapvetően nem lineáris, azt argumentációs ciklusok képezik, [melynek során a befogadó] nem elégedhet meg egy lehetséges megoldás kialakításával, hanem fel kell tárnia valamennyi rendelkezésére álló megoldást” (136). A prizmatikus jelleg pedig az információ perspektivikus (újra)értékelésére vonatkozik. Az argumentatív érvelés mindkét jellegét szemléletes példaillusztáció követi. S ebben az esetben a szerzők már a várva várt korpuszadatokra támaszkodnak. A fejezet végén található 4. sz. ábra illusztrálja a plauzibilis érvelés komplex folyamatának egészét (161). Az ezt követő rövid 11. fejezet összefoglalóan deklarálja, hogy „a p-modell egy olyan metateoretikus modell, amely lehetővé teszi a nyelvészeti adatok és tények [evidencia] fogalmának meghatározását. Plauzibilis argumentáció folyamatként interpretálja a nyelvészeti elmélekedést. ... Fontos jellemzője, hogy eltérően a tudományfilozófia standard szemléletétől, a p-modell nem redukálja a tudományos racionalitást deduktív módon végrehajtott inferenciák alkalmazására.” (162)¹

A könyv harmadik, rövidebb terjedelmű egysége a nyelvi adatok és tények, evidencia fogalmával foglalkozik a korábbiaknál részletesebb módon, a szerzők által bemutatott p-modell keretei között. Az adat nem korlátozódik az információtartalom kifejezésére, részét képezi annak plauzibilitás értéke. Többet jelent az egyszerű korpuszadatoknál, mivel magában foglalja a rá vonatkozó különféle típusú egyéni, használói, plauzibilis megítéléseket is. Nem csupán a tiszta nyelvi produktum tekintendő adatnak, hanem a rá vonatkozó (pl. grammatikalitását illető) intuitív alapú elméleti minősítés is részét képezi. Az ilyen megítéléseket a szerzők plauzibilis állításokként kezelik (170–1). SCHÜTZE kutatásaira hivatkozva hangsúlyozzák, hogy a nem nyelvész státusú anyanyelvi beszélők a grammatikalitást nem közvetlenül ítélik meg, hanem az elfogadhatóságra vonatkozóan nyilvánítanak plauzibilis véleményt. Az adatfogalomnak ilyen jellegű megfogalmazása kifejezetten pragmatikai szemléletet tükröz, ami a nyelvi performancia hatókörébe tartozik. Forrás nem csupán pl. egy korpusz lehet, magában foglalja a használó plauzibilis intuícióját is, sőt, ez a döntő tényező az adati státus elismerése számára (177). Szerzők felhívják a figyelmet arra, hogy sokszor nehéz feladatot jelent az adat relevanciájának és szignifikanciájának minősítése (például a figuratív jelentés, a metaforikusság azonosítása). Nézetem szerint legalább ilyen fogós kérdés a korpuszokban a statisztikai szignifikancia megbízható mérése. Ezen a téren az adatok validitását multikorpusz (köztük a regionális nyelvhasználatra specializálódott korpuszok) összevető vizsgálatok képesek biztosítani. KERTÉSZ és RÁKOSI az adatok megbízhatóságát és relevanciáját illetően kiemeli, hogy a nyelvésznek kell eldöntenie, mely korpuszadatok tekinthetők relevánsnak egy adott kutatási kérdés szempontjából. Az is fontos tényező, hogy a korpuszok véges módon reprezentálják a nyelvhasználatot, azaz lehetséges olyan eset, amikor nem bizonyulnak relevánsnak egy adott nyelvészeti kutatási kérdés vizsgálata számára (174). Az adatok elmélet-függőségét bizonyítandó előfordulhat, hogy egy adat plauzibilisnek bizonyul egy adott elmélet keretei között, ugyanakkor implauzibilis egy másik elmélet szempontjából (177). Nyelvi ténynek, vagy evidenciának a szerzők olyan adatot tartanak, amely funkcionálisan képes egy adott elmélet plauzibilitását biztosítani egy rivális hipotézissel szemben.

¹ Az idézetek fordítása a recenzió készítőjének munkája.

Gradáció tekintetében a p-modell az evidencia három típusát azonosítja: a gyengét, az erőset, és a viszonylagosat.

A szakkönyv negyedik egységében a szerzők egy esettanulmány keretében mutatják be a p-modell alkalmazását. Az esettanulmány célja, hogy értékelje GENTNER és WOLFF metaforafeldolgozást vizsgáló modelljét pszicholingvisztikai kísérletekből nyert adatok alapján, rámutatva az ilyen irányú vizsgálatok ciklikus tényezőire. Kár, hogy a rövid fejezetben nem kerül sor a szakirodalom egyik sarkalatos pontjának tárgyalására, melyet illetően megoszlanak a kísérletes eredmények és az azokra épülő vélemények: arra, hogy a literális és a figuratív értelmezésnek van-e prioritása az értelmezésben, hogy milyen mértékben befolyásolják azt szemantikai és/vagy pragmatikai tényezők. Vagy talán a literális és figuratív sík szimultán együttműködéséről lehet szó?

A monográfia utolsó, rövid egysége összefoglalóan tételezi a problémafelvetésekre adott teoretikus válaszokat. Szerzők deklarálják, hogy ha egy állítás/megállapítás plauzibilisnek ítéltetik, akkor lehet azt adatnak tekinteni, s lehet kapcsolatba hozni más adatokkal, hipotézisekkel, különféle inferenciák segítségével. Így válik komplex viszonyrendszerek részévé, de közben változásokon is keresztülmehet. Mindez azt jelenti, hogy plauzibilitása nem merev. A nyelvelmélet argumentációs folyamatai prizmatikus jellegűek: felnagyíthatnak, megvilágíthatnak egyes tényezőket a nyelv jelenségeiből, amelyek éppen vizsgálat tárgyát képezik, míg másokat kizárhatnak.

Az adatok és a nyelvi evidencia fogalmának és viszonyának értelmezése és tisztázása napjaink nyelvelméletének kulcsfontosságú kérdésévé vált. Az ilyen irányú vizsgálatokban mérőldkő a két magyar szerző, KERTÉSZ ANDRÁS és RÁKOSI CSILLA könyve. A monográfia megjelenésére a Cambridge-i Egyetemi Könyvkiadónál a hazai nyelvészek és tudományfilozófusok közössége méltán büszke lehet.

A hivatkozott irodalom

- GEERAERTS, DIRK 2006. Methodology in Cognitive Linguistics. In: G. KRISTIANSEN – M. ACHARD – R. DIRVEN – F. R. DE MENDOZA IBÁÑEZ szerk., *Cognitive Linguistics: Current Applications and Future Perspectives*. Mouton de Gruyter, Berlin. 21–9.
- GENTNER, DEDRE – WOLFF, PHILLIP 1997. Alignment in the Processing of Metaphor. *Journal of Memory and Language* 37: 331–55.
- LEHMANN, CHRISTIAN 2004. Data in Linguistics. *The Linguistic Review* 21: 175–210.
- SCHÜTZE, CARSON T. 2009. Web searches should supplement judgements, not supplant them. *Zeitschrift für Sprachwissenschaft* 28: 151–6.

ANDOR JÓZSEF

Alakzatlexikon

A retorikai és stilisztikai alakzatok kézikönyve

Főszerkesztő: SZATHMÁRI ISTVÁN. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2008. 596 lap

Mint az anyaméh a magzatot, úgy hordozza a nyelv az egész kultúrát, annak múltját és jövőjét. Amikor nyelvet tanulunk, emberséget tanulunk, nemzetet, családot tanulunk.